

SAUEVÄLJA AARDELEIU MÜNDID

Arkadi MOLVOGIN

Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Rüütli 6, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud P. Ligi

Toimetusse saabunud 15. aprillil 1994, avaldamisele lubatud 19. mail 1994

Artiklis on kindlaks määratud Saueväljalt juba 1930. aastatel leitud viikingiaegse aarde müntide päritolu ja vermimisaeg. Neist andmetest lähtudes on autor jõudnud järeldusele, et vaadeldav mündikogum on tüüpiline Eesti peitleid, mis on mulda maetud pärast 1068. aastat.

Sauevälja aardeleiu on tänaseks teada 174 münti, mis on meieni jõudnud erinevatel aastatel neljas osas. Loendis moodustab iga leiuosa omaette nimistu, mis on vastavalt müntide laekumise ajale märgitud tähtedega A, B, C ja D. Kahes esimeses nimistus kirjeldatud verminguid säilitatakse Rakvere Muuseumis¹; C ja D nimistus esinevaid rahasid aga kahes erakogus². Mõningatel andmetel on sama aarde koosseisu kuulunud veel üks Araabia dirhem³, müntide määramisel see aga kinnitust ei leidnud.

Müntide järjestamisel ning üksikute vermingute kirjeldamisel on aluseks võetud alates 1975. aastast ilmuv ja tänapäeva autoriteetseimate numismaatikute rahvusvahelise kollektiivi poolt koostatav mahukas töö Rootsi viikingiaegsetest mündileidudest.⁴ Niisugusele kapitaalsetele publikatsioonile tuginev loend peaks oluliselt kergendama Läänemeremaade viikingiaegsetes aaretes esinevate vermingute statistilist töötlemist.

Nimistut on alustatud Araabia dirhemitest, märkides ära dünastia, valitseja, vermimise koha ja aasta hedžra järgi. Neile järgnevad Saksa denaarid, mis on järjestatud hertsogkondade kaupa. Hertzogkondades esineb piirkondlik alamjaotus, kus mündid on järjestatud müntlate ja valitsejate järgi. Selgituseks olgu öeldud, et numismaatikakirjanduses ei käsitleta 10.—11. sajandi Saksa müntide all traditsiooni kohaselt mitte ainult tänapäeva Saksamaa piiridesse jäävate vermimiskohtade rahasid, vaid ka omaaegse Saksa—Rooma riigi koosseisu kuulunud, kuid praegu Sveitsi, Prantsuse, Belgia või Hollandi riigi piiridesse jäävate alade müntlate toodangut.

Itaalia ja Böömi rahade kirjeldamisel on märgitud müntla ning valitseja nimi. Inglise ja Iiri pennid moodustavad lähedasi rühmi. Nende puhul on valitseja nimele lisatud veel inglise numismaatilises kirjanduses käibiv münditüübi nimetus, müntla ja mündimeistri nimi.

¹ Rakvere Muuseum 580 ja 581; 1807/N 1—53.

² Vt. Tamla, O. Hilisviikingiaegne hõbeaare Virumaalt Sauevälja külast. — Eesti TA Toim. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused, 1994, 43, 4, lk. 433—440.

³ Tõnisson, E. Eesti aardeleiu 9.—13. sajandist. — Rmt.: Moora, H. (toim.). Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik, II. Tallinn, 1962, lk. 192—193.

⁴ Corpus Nummorum Saeculorum IX—XI qui in Suecia reperti sunt (CNS). Senini on ilmunud kaheksa köidet: CNS 1.1-4 (Gotland A-F) 1975—1982; 3.1 ja 4 (Skåne) 1985—1987; 8.1. (Östergötland) 1983 ning 16.1 (Dalarna) 1979.

Skandinaaviamaades münditud anglosaksi penne imiteerivaid rahasid on kirjeldatud vastavalt nende prototüüpideks olnud vermingutele. Taani müntide puhul on nimetatud valitseja ja müntla; Rootsi vermingute puhul järgneb valitseja nimele mündi eeskujuks olnud anglosaksi penni tüüp.

Kogu loendi ulatuses järgneb võimaluse korral vermimisandmetele kirjandusviide. Viidetes märgitud arv tähistab mündi või aarde numbrit. Kaal grammides on märgitud vaid tervetel müntidel. Vermingute välis-tunnustest on mainitud säilivust ja augu olemasolu. Tärnikestega tähis-tatud mündid on esitatud fototahvlitel.

SAUEVÄLJA AARDE MÜNTIDE LOEND

NIMISTU A

SAKSA MÜNDID

Ülem-Lotring

Metz

1 p. Dietrich II 1005—1046 vrd. Dbg. 25. 0,92

Alam-Lotring

Kölni piirkond

Duisburg

2* k. Heinrich III 1046—1056 Dbg. 317; Berghaus 1978, 5:1. 1,32

Saksimaa

Vestfaal

Soest

3 k. Konrad II 1027—1039 Häv. 852; vrd. Ilich 1981, lk. 149 jj. (Alam-Lotring). 1,19

Minden

4* Valitseja? Dbg. 729; Gaettens 1956, 29; Ilich 1977, foto 21. 1,36

Alamsaksi

Bardowick?

5 Trieri järelmünt (1045—1066) Dbg. 1777; Weiller 1988, 212; vrd. NNUM 1993, lk. 120 jj. (Bremen?). 0,87

Frankimaa

Mainz

6—8 k. Konrad II 1027—1039 Dbg. 790. 1,09; 1,07; 1,03

Worms

9—12 kg./k. Heinrich II 1002—1024 Dbg. 845; Leimus 1993, lk. 119 jj. 1,20; 1,10; 0,99; 0,87

Švaabimaa

Esslingen

13 Valitseja? vrd. Dbg. 949; Nau. 1961, frg. tahv. IV, 10—12; Klein 1990, 10 (kg./k. Konrad II, 1024—1039).

Baier

- 14 Regensburg
kg. Heinrich III 1039—1046 Dbg. 1098; Hahn 1976, 44. frg.

Määramata

- 15 Müntla?
Valitseja? Ebaselge verming. frg.

NIMISTU B**SAKSA MÜNDID****Ülem-Lotring**

Andernach

- 1—2 pp. Pilgrim ja k. Konrad II 1027—1036 Häv. 728 j. 1,23; 1,13
3 do. Häv. 728 jj.; Gaettens 1934, 1,16
141—143; G. Hatz 1970/72, lk. 56 jj.

Alam-Lotring**Lääne-Lotringi piirkond**

Müntla?

- 4* kg. Heinrich III 1039—1046 Dbg. 286 var. 1,15

Dinant

- 5 kr. Albert II 1018—1064 Dbg. 176; Albrecht 1959, 1,07
lk. 63.

Kölni piirkond

Köln

- 6—9* kg./k. Otto I/III või järel- Ebaselge verming kolmerea- 1,41; 1,16;
münt lise linnanimega. 1,03; 1,02
10* pp. Pilgrim ja k. Konrad II 1027—1036 Häv. 222. 1,60
11 pp. Hermann II 1039—1056 Häv. 280. 1,49

Utrechti piirkond

Deventer

- 12 k. Heinrich II 1014—1024 Dbg. 563. frg.
13 p. Bernold 1027—1054 Dbg. 570/573. 1,04

Tiel

- 14 kg. Heinrich II 1002—1014 G. Hatz 1968, 2. 0,91
Müntla? (Tiel? Zaltbommel?)
15* kg./k. Heinrich II 1002—1024 G. Hatz 1968, 68. 1,20
16* Järelmünt (p. Adelbold 1010—1027) G. Hatz 1968, 79; vrd. 0,80
Molvögin 1988, lk. 143 j.

Müntla? (Zaltbommel?)

- 17* Järelmünt (kg./k. Konrad II 1024—1039) G. Hatz 1968, 84. 1,20

Friisi piirkond

Stavoren? Leeuwarden? Dokkum?

- 18* kr. Bruno III 1038—1057 1,20

Saksimaa

Alamsaksi

19*	Stade Valitseja?		Dbg. 721.	0,82
	(Goslar)			
20	Otto-Adelheidi penn	(991—1040)	Hz. III.	1,24
21	do. Järelmünt	(1020—1050)	Hz. V, 2 k.	1,19
22—25	do.		Hz. V.	1,53; 1,32; 1,25; 1,01
26	do.		Ebaselge verming.	1,23

Ostfaal

	(Magdeburg)			
27	nn. Saksi penn		Dbg. 1330 var.	1,27
28*	do.		Dbg. 1808.	1,28
	Halberstadt			
29*	p. Burkhard I	1036—1059	Dbg. 628 var.; Kluge 1989, 4. tüüp.	1,39

Tüüring

	Erfurt			
30	pp. Bardo	1031—1051	Dbg. 878 var.	1,06
31	k. Heinrich III	1046—1056	Dbg. 883.	1,13

Frankimaa

32	Würzburg Valitseja?		Dbg. 859; Kellner 1974, 29.	1,11
	Mainz			
33—34	k. Otto II/III	973—1002	Dbg. 778/779; V. Hatz 1961, lk. 148.	1,17; 1,12
35	do.		Dbg. 783 a.	0,78
36	k. Konrad II	1027—1039	Dbg. 790 var.	1,06
37	pp. Bardo	1031—1051	Dbg. 805.	1,02
	Worms			
38	kg./k. Heinrich II	1002—1024	Dbg. 845; Leimus 1993, lk. 119 jj.	1,32

Švaabimaa

39	Strassburg k. Heinrich II/Konrad II	1014—1039	Dbg. 709/707; Berghaus 1953, lk. 62.	1,19
40	Valitseja?	(1014—1039)	Dbg. 715; Berghaus 1953, lk. 63, 5.	0,95
41	k. Heinrich II	1014—1024	Dbg. 920.	1,52
42	k. Konrad II	1027—1039	Dbg. 921.	0,96
43	do.		Dbg. 922 var.	1,29
	Villingen			
44	kr. Berthold	1024—1078	Dbg. 1378 var.; Wieland 1965, tahv. XIII, 2.	0,82
	Konstanz			
45—46*	p. Eberhard I	1034—1046	Dbg. 1017.	0,79; 0,60

Määramata

47—53*	Müntla? Valitseja?		Ebaselge verming.	1,14; 1,08; 1,02; 1,00; 0,98; 0,95; 0,76; frg.
--------	-----------------------	--	-------------------	---

INGLISE MÜNDID

	Aethelred II 978—1016			
	<i>Last small cross-tüüp (ca 1009—1017)</i>			
54	Northampton	Mündimeister?		frg.
55*	Müntla?	Eadmund		frg.
	Cnut 1016—1035			
	<i>Quatrefoil-tüüp (ca 1017—1023)</i>			
56*	London	Mündimeister?		frg.
	<i>Pointed helmet-tüüp (ca 1023—1029)</i>			
57	London	Bruning	Hd. 2106 var.	1,03
58	Stamford?	Leafweald		frg.
	Harold I 1035—1040			
	<i>Fleur-de-lis-tüüp (ca 1038—1040)</i>			
59	London	Eadweald	Hd. 602 var.	1,17

NIMISTU C

ARABIA MÜNDID

Hamdaniidid
Nāsir al-Dawlah ja Sayf al-Dawlah

1	Madinat al-Salām	331	Leimus 1980, 1.	4,47
---	------------------	-----	-----------------	------

SAKSA MÜNDID

Ülem-Lotring

2	Andernach pp. Pilgrim ja k. Konrad II	1027—1036	Häv. 710; Leimus 1980, 2.	1,17
---	--	-----------	---------------------------	------

Alam-Lotring

Kölni piirkond

3	Köln kg./k. Otto I/III või järelmünt		Ebaselge verming kolmerealise linnanimega; Leimus 1980, 17.	1,17
---	--	--	---	------

4	Remagen Valitseja?		Häv. 214; Leimus 1980, 3.	1,41
---	-----------------------	--	---------------------------	------

Utrechti piirkond

5	Groningen p. Bernold	1027—1054	Dbg. 558; Leimus 1980, 4.	0,81
6	Tiel kg./k. Heinrich II	1002—1024	G. Hatz 1968, 5; Leimus 1980, 5.	1,12

Saksimaa

Vestfaal

7	Soest Kölni järelmünt (Otto II/III)	(1000—1040)	Häv. 856; Leimus 1980, 6.	1,17
---	---	-------------	---------------------------	------

Alamsaksi

- 8 Müntla? (Alam-Elbe)
Valitseja? Dbg. 1292; 0,76
Jammer 1952, lk. 90 j.;
Leimus 1980, 7.
- 9—10 (Goslar)
Otto-Adelheidi penni (1020—1050) Hz. V; Leimus 1980, 8—9. 1,05; 0,92
järelmündid
- 11 Gittelde
Valitseja? Dbg. 1310; 1,13
Jammer 1952, lk. 68;
Leimus 1980, 10.

Ostfaal

- 12 (Magdeburg)
nn. Saksi penn Leimus 1980, 11. 1,08

Tüüring

- 13 Erfurt
k. Heinrich III 1046—1056 Dbg. 883; 1,14
Leimus 1980, 12. auk

Frankimaa

- 14—15 Mainz
kg./k. Heinrich III 1039—1056 Dbg. 793; 1,21; 1,05
Leimus 1980, 13—14.
- 16 Worms
k. Otto II/III 973—1002 Dbg. 842; 1,37
Leimus 1980, 15.
- 17 k. Heinrich III 1046—1056 Dbg. 846; 1,12
Leimus 1980, 16.

Määramata

- 18 Müntla?
Järelmünt Leimus 1980, 18. 0,94

ITAALIA MÜNT

- 19 Verona
k. Konrad II 1027—1039 CNI VI, 17; 0,50
Leimus 1980, 19.

INGLISE MÜNT

- Cnut 1016—1035
Short cross-tüüp (ca 1029—1035)
- 20 Lincoln Godwine vrd. Hd. 1565/1566; 1,11
Leimus 1980, 20.

TAANI MÜNT

- Svend Estridsen 1047—1075
- 21 Lund vrd. Hbg. 31; Leimus 1980, 21. 1,01

ROOTSI MÜNT

- Anund Jakob 1022—1050
Cnuti *Short cross-tüübi* imitatsioon
- 22 Sigtuna Thormoth LL 1970, 16; Molvögin, 1,52
Talvio 1980, lk. 183 jj.;
Leimus 1980, 22.

NIMISTU D
SAKSA MUNDID

Ülem-Lotring

	Andernach			
1	kg./k. Otto III	983—1002	vrđ. Häv. 84 b.	1,23

Alam-Lotring

Lääne-Lotringi piirkond

	Brüssel			
2	Valitseja?		vrđ. Dbg. 142.	0,81
	Namur			
3	kr. Albert II	1018—1064	Dbg. 164.	0,99
4	do.		Dbg. 166.	0,94

Lääne-Lotringi piirkond?

	Müntla?			
5—6	Valitseja?		Ebaselge verming	1,06; 0,97

Kölni piirkond

	Köln			
7	k. Heinrich II	1014—1024	Häv. 192	1,41
8	kg./k. Otto I/III või järelmünt		Ebaselge verming kolmerealise linnanimega	1,44
9	Järelmünt pp. Pilgrim ja k. Konrad II	1027—1036	vrđ. Häv. 238.	1,18
	Remagen			
10	Järelmünt		Häv. 317.	1,06
	Duisburg			
11	k. Heinrich III	1046—1056	Berghaus 1983, 5:1; Dbg. 317.	1,41

Utrechti piirkond

	Utrecht			
12	p. Bernold	1027—1054	Dbg. 543.	0,78
	Deventer			
13	k. Heinrich II	1014—1024	Dbg. 563.	0,92
14	k. Konrad II	1027—1039	Dbg. 566.	1,21
15	p. Bernold	1027—1054	Dbg. 568.	0,99
16—19	do.		Dbg. 571.	1,10; 1,05; 1,04; 0,98
	Groningen			
20	p. Bernold	1027—1054	Dbg. 559.	0,67
	Tiel			
21—22	kg./k. Heinrich II	1002—1024	G. Hatz 1968, 5.	1,45; 0,79
23	kg./k. Konrad II	1024—1039	G. Hatz 1968, 49.	0,85
	Müntla? (Tiel? Zaltbommel?)			
24—25	Valitseja?		G. Hatz 1968, 68/69.	1,30; 0,90
26	Järelmünt (p. Adelbold	1010—1027?)	G. Hatz 1968, 85; vrđ. Molvõgin 1988, lk. 143 j.	1,14

Friisi piirkond

	Dokkum			
27	kg. Heinrich II	1002—1014	Dbg. 501.	0,59
28	kr. Egbert II	1068—1090	Dbg. 528.	0,62
	Jever			
29	hg. Bernhard II	1011—1059	Dbg. 591/593.	1,08

Saksimaa

Vestfaal

30	Dortmund kg. Heinrich II	1002—1014	Dbg. 752; Berghaus 1978, 13 b.	frg.
31	kg. Konrad II	1024—1027	Dbg. 756; Berghaus 1978, 23.	1,51
32	k. Konrad II	1027—1039	Dbg. —; Berghaus 1978, 27.	1,24
33	Soest Kölni järelmünt		Ebaselge verming; vrd. Häv. 849 jj.	1,41
34	Vreden? (Friisi piirkond?) kr. Wichmann III?	967—1016	vrd. Dbg. 1229; Ilisch 1990, 1—2 ja lk. 19.	0,82
35	Corvey abt Arnold I	1051—1055	Dbg. 736.	1,20

Alamsaksi

36	Valitseja?		Dbg. 1278.	1,07
37*	Bardowick? Valitseja?		G. Hatz 1967, 6.	0,99
	(Goslar)			
38	Otto-Adelheidi penni järelmünt	(1020—1050)	Hz. V, 2 i:2.	1,25
39	do.		Hz. V, 2 i:4.	1,26
40	do.		Hz. V, 2 i:6.	1,46
41	do.		Hz. V, 2.	1,07
42	do.		Hz. VI.	1,29
43	do.		Ebaselge verming.	1,42

Ostfaal

44	Magdeburg Valitseja?		Dbg. 648 c.	1,23
	(Magdeburg)			
45	nn. Saksi penn		Dbg. 1330.	1,08

Tüüring

46	Erfurt k. Heinrich III	1046—1056	Dbg. 883.	1,10
----	---------------------------	-----------	-----------	------

Frankimaa

47—48	Mainz k. Konrad II	1027—1039	Dbg. 790.	1,17; 1,12
	Worms			
49—50	kg./k. Heinrich II	1002—1024	Dbg. 845; Leimus 1993, lk. 119 jj.	1,00; 0,92
51	kg. Heinrich III	1039—1046	Dbg. 846.	1,05
52—54	k. Heinrich III	1046—1056	Dbg. 847.	1,18; 1,15; 1,01
	Speyer			
55	k. Heinrich III	1046—1056	Dbg. 833.	1,16

Svaabimaa

56—57*	Strassburg k. Heinrich II/Konrad II	1014—1039	Dbg. 709/707; Berghaus 1953, lk. 62 j.	1,37; 1,35
58	Valitseja?	(1014—1039)	Dbg. 715; Berghaus 1953, lk. 53, 5.	0,92

	Esslingen			
59	Valitseja?	(1039—1056)	Dbg. 953; Klein 1990, lk. 9, 12.	0,80
	Zürich			
60	hg. Ernst I/II	1012—1030	Dbg. 997.	0,72

Baier

	Regensburg			
61	kg. Heinrich IV	1056—1084	Hahn 1967, 53.	1,27

Määramata

	Müntla?			
62—65	Valitseja?		Ebaselge verming.	1,44; 1,38; 1,08; 0,85

BÖÖMI MÜNT

	Praha			
66	Břetislav I	1037—1055	Cach 319.	0,85

INGLISE MÜNDID

	Aethelred II 978—1016			
	<i>Long cross</i> -tüüp (ca 997—1003)			
67	York	Sumarlithr	vrđ. Hd. 890.	1,68
	Cnut 1016—1035			
	<i>Pointed helmet</i> -tüüp (ca 1023—1029)			
68	London	Eadric	Hd. 2248.	0,93 auk
	<i>Short cross</i> -tüüp (ca 1029—1035)			
69	London	Aelfwig	Hd. 1953.	0,89

IIRI MÜNT

	III periood (ca 1035—1055)			
	Redutseeritud <i>Long cross</i> -tüüp			
70*	Loetamatu		Reeversil risti nurkades vahel- dumisi käsi ja punkt; SCBI 8, lk. 130.	0,80

SKANDINAAVIA MÜNDID

	Anglosaksi järelmündid			
	Aethelred II tüübid			
	Aavers <i>Long cross</i> -tüüpi; reevers <i>Small cross</i> -tüüpi			
71	Loetamatu			1,45
72	do.			1,30 2 auku

TAANI MÜNDID

	Knud 1018—1035			
73	Lund		Hbg. 21.	1,07
74	Roskilde		Hbg. 26.	0,76
	Knud 1018—1035 või Hardeknud 1035—1042			
75	Lund		Hbg. 14 või 21.	0,85
76*	Orbaeck		Hbg. 54 või 42.	0,76
	Hardeknud 1035—1042			
77	Lund		Hbg. 1.	0,99
78	do. (büst pööratud pare- male)		vrđ. Hbg. 21.	0,60

Loendist võib näha, et Sauevälja aarde müntide põhiosa (86,13%) moodustavad 150 rahaga Saksa denaarid. Kõige enam on Alam-Lotringis vermitud münte, arvukuselt järgnevad Saksimaa ja Frankimaa rahad.

Arvuliselt seisavad esikohal 14 mündiga Otto-Adelheidi pennid, mis vermiti tõenäoliselt Goslaris, ning sama eksemplaride hulgaga Tieli vermingud. Neile järgnevad 13 rahaga Wormsi, 12 rahaga Mainzi ja 10 rahaga Kölni müntlad. Kokku on leius esindatud 37 Saksa mündikoda. Selline Saksa müntide pingerida nii hertsogkonniti kui ka linnade järgi on üsna tavaline Eestist leitud 11. sajandi keskpaiga aaretele.⁵

Loendis esindatud vermingutest on arvult teisel kohal anglosaksi (10) ja kolmandal Taani (7) rahad. Taani denaarid on löödud enamikus Lundis kuningas Knudi (1018—1035) ja kuningas Hardeknudi (1035—1042) valitsemisajal.

Inglise pennid on esindatud peamiselt Aethelred II ja Cnuti vermingutega. See on tavapärane teistelegi Eestimaa selle perioodi aardeleidudele.

Mitte ainult Eesti, vaid ka teiste Läänemeremaade aarete hulgas harvemini esinevatest müntidest väärivad eraldi nimetamist Saksa denaaridest Zürichi hertsogi Ernst I/II (1012—1030) (nimistu D nr. 60) ning krahv Bertholdi (1024—1078) (nimistu B nr. 44) Villingenis vermitud rahad. Itaalia münte (nimistu C nr. 19) on Eestist teada seni kümme eksemplari. Rootsi kuninga Anund Jakobi (1022—1050) valitsemise ajal Sigtunas löödud rahad (nimistu C nr. 22) on eriti haruldased ning on meie aaretes esindatud vaid 6 verminguga.⁶ Olgu siinkohal mainitud, et nii Itaalia kui ka Anund Jakobi rahad puuduvad Läti numismaatilises materjalis.⁷ Eesti aaretes tuleb harva ette ka Iiri münte (nimistu D nr. 70).

Sauevälja peitleiu müntide kronoloogiline jaotus aastakümnete kaupa on esitatud tabelis 1. Aluseks on võetud rahade võimaliku verimise alg-aasta, kusjuures tuleb silmas pidada, et Saksa vermingud, mis moodustavad kõnealuses aardes suurema osa, on dateeritud neid verminud valitseja võimuletuleku aastaga. Mõni neist (näit. Heinrich IV, kes 1056—1084 oli võimul kuningana ja 1084—1106 keisrina) valitses aga väga pikka aega. Veelgi laiematesse ajapiiridesse on asetatud viikingiaegsetes leidudes kõige arvukamalt esindatud Otto-Adelheidi pennid (991—1040) ja nende järelmündid (1020—1050). Küllaltki ebamääraselt on dateeritud nn. anonüümsed denaarid, mille templil ei ole märgitud neid välja lasknud valitseja nime. Ülalöeldu on põhjuseks, miks 174-st loendis esinenud rahast on tabelisse kantud vaid 131. Tabelist 1 võib näha, et kõige rohkem rahasid pärineb aastakümnest 1020—1030. Üsna väikese vahega järgnevad mündid aastatest 1010—1020, 1030—1040 ja 1000—1010.

Tabelis 1 esindatud mündid moodustavad 11. sajandi keskpaigani suhteliselt ühtlase kronoloogilise rea, mis katkeb 1050. aastate paiku ning ajavahemik 1050—1068 on esindatud vaid abt Arnold I 1051—1055 Corveys vermitud denaari (nimistu D nr. 35), kuningas Heinrich IV 1056—1084 Regenburgis (nimistu D nr. 61) ning krahv Egbert II 1068—1090 Dokkumis (nimistu D nr. 28) löödud rahaga. Viimatinimetatu on ka Sauevälja peitleiu hiliseim münt. Tähelepanu äratav asjaolu, et aarde noorima mündi ja sellele kronoloogiliselt eelnenud denaari ajaline vahe on 17 aastat. Selliseid kronoloogilisi tühemikke aaretes esinevate müntide kogumis hindavad numismaatikud kui tõestust selle kohta, et leid ei ole jõudnud uurijateni oma alguses suuruses. Võttes arvesse Sauevälja leiu keerukat

⁵ **Molvõgin, A.** Die Funde westeuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland. — Rmt.: NS 10, Hamburg, 1994 (avaldamisel).

⁶ **Molvõgin, A., Talvio, T.** Sigtuna-Münzen in estnischen Funden. — ENSV TA Toim. Ühisk., 1980, 29, 2, lk. 183—189.

⁷ **Берга Т. М.** Монеты в археологических памятниках Латвии IX—XII вв. Рига, 1988.

Sauevälja aarde müntide kronoloogiline jaotus aastakümnete lõikes

Nimistu	kuni 1000	1000— 1010	1010— 1020	1020— 1030	1030— 1040	1040— 1050	1050— 1060	1060— 1070	Kokku
A	—	5	—	4	1	2	—	—	12
B	4	5	7	18	9	1	—	—	44
C	2	1	—	7	3	2	—	—	15
D	3	6	14	22	6	6	2	1	60
Kokku	9	17	21	51	19	11	2	1	131

saatust, on see väide üsna tõenäoline. Seoses sellega võib tekkida kahtlus, kas kirjeldatava peitvara tõeline noorim münt pole jäänud just nende, meieni mitte jõudnud rahade hulka. Leid võis olla maetud hoopis hiljem, kui seda saab järeldada olemasolevast hiliseimast e. lõppmündist.

Sellele küsimusele on püütud vastata kõrvutades Sauevälja münte teiste samaaegsete või 10—15 aastat hiljem, s. o. ajavahemikus 1066—1083, peidetud aarete nooremate ja Eesti leidudes laiemalt levinud denaaridega. Seesugust aarete dateerimise kontrolli on edukalt rakendanud Peeter Berghaus.⁸ Võrdlusalusteks müntideks (vt. tab. 2) on siinses uurimuses võetud a) Kölni peapiiskoppide Anno (1056—1075) ja Sigwini (1079—1089) rahad; b) Friisi krahvi Egbert II (1068—1090) ja Deventeri piiskopi Konradi (1076—1099) vermingud; c) Münsteris 11. sajandi 70. aastatel alustatud anonüümsete denaaride vermingud ning d) normannide poolt Inglismaal alates aastast 1066 löödud pennid. Tabelist 2 võib näha, et kõigist ülalnimetatud müntidest esineb Sauevälja peitleius ainult krahv Egbert II denaar, ülejäänud loetletud vermingud aga puuduvad. Siit tuleb ka vastus esitatud küsimusele. Juhul, kui Sauevälja aare oleks maetud näiteks kas või kümme aastat hiljem (lähtutud on praegu olemasolevast noorimast mündist), siis peaks selle koosseisu olema kas või üks pärast 1068. aastat vermitud müntidest. Seetõttu võibki öelda, et hoolimata Sauevälja aardeleiu võimalikust fragmentaarsusest ei tohiks selle peitmise aeg olla palju hilisem kui 1068. aasta. Siinjuures oleks sobiv meenutada ka tuntud Peterburi numismaatiku Nikolai Baueri juba 1927. aastal väljendatud mõtet aarete kohta, mis jõuavad teadlasteni vaid osaliselt: «Oskamatud käed valivad (mündaardest — A. M.) välja juhuslikud mündid; juhus säilitab aga kõigi eelduste kohaselt kogumi esialgse (müntide — A. M.) protsentuaalse koosseisu.»⁹

Tänapäeval määratakse numismaatikaalastes töodes mündaarete peitmise aega eranditult leiu koosseisu kuuluva lõppmündi võimaliku varaseima vermimisaasta põhjal. Selline dateerimisviis annab ainsana objektiivse vastuse peitleiu *terminus post quem*'i (tpq) kohta ehk täpsemini öeldes — määrab ära aasta, millest varem ei saadud mündikogumit peita. Ülalöeldust lähtudes on Sauevälja aare peidetud pärast 1068. aastat.

Kahtlemata oleks huvitav teada, milline osa Sauevälja aarde müntidest sattus Eesti alale vahetult kogumi peitmisel ja kui kaua ning millised neist ringlesid siinmail juba eelnevalt. Ehk teisisõnu — milline osa vaadeldavast aardest sattus Virumaale n.-õ. valmis kogumina ning milline kujunes kohapealse tsirkulatsiooni tulemusel. Paraku puuduvad tänapäeval numismaatikas veel kindlad meetodid, mille abil võiks neile küsimustele vastata. Kuivõrd mündaarete olemuse ja eriti dateerimisega seotud

⁸ Berghaus, P. Der Schatz von Sigsarve, Gotland II. Münzverzeichnis. — Rmt.: KVHAA Handlingar 83. Antikvariska Studier 5. Stockholm, 1953, lk. 139—174.

⁹ Бауер Н. П. Древнерусский чекан конца X и начала XI вв. — Rmt.: Известия государственной Академии истории материальной культуры, V. Ленинград, 1927, lk. 296—318.

Sauevälja ja hilisemate Eesti aarete mündikoosseisu kõrvutus

Leiukoht	Müntide arv	Matmise aeg tpq	Köln		Bolsward Dokum Stavoren Ut-recht	Deventer Ut-recht	Münster *	Inglismaa					
			peapiiskop Anno 1056—75	peapiiskop Sigwin 1079—89				William I 1066—87					
								piiskop Egbert II 1068—90	piiskop Konrad 1076—99	1070. aastad	a) 1066—68	b) 1074—77	c) 1080—83
Maidla	1092	1066	+						+				
Kuusalu	450	1068	+		+								
Sauevälja	170+x	1068	+		+								
Kuigatsi	593	1070	+		+								
Kurtna-Kärssa	210	1076	+		+	+	+			+			
Olustvere	729	1080	+				+				+		
Uue-Varbla	165	1081		+			+						
Kaiavere	82+x	1083					+						+
Kagu-Eesti	163	1083	+				+						+

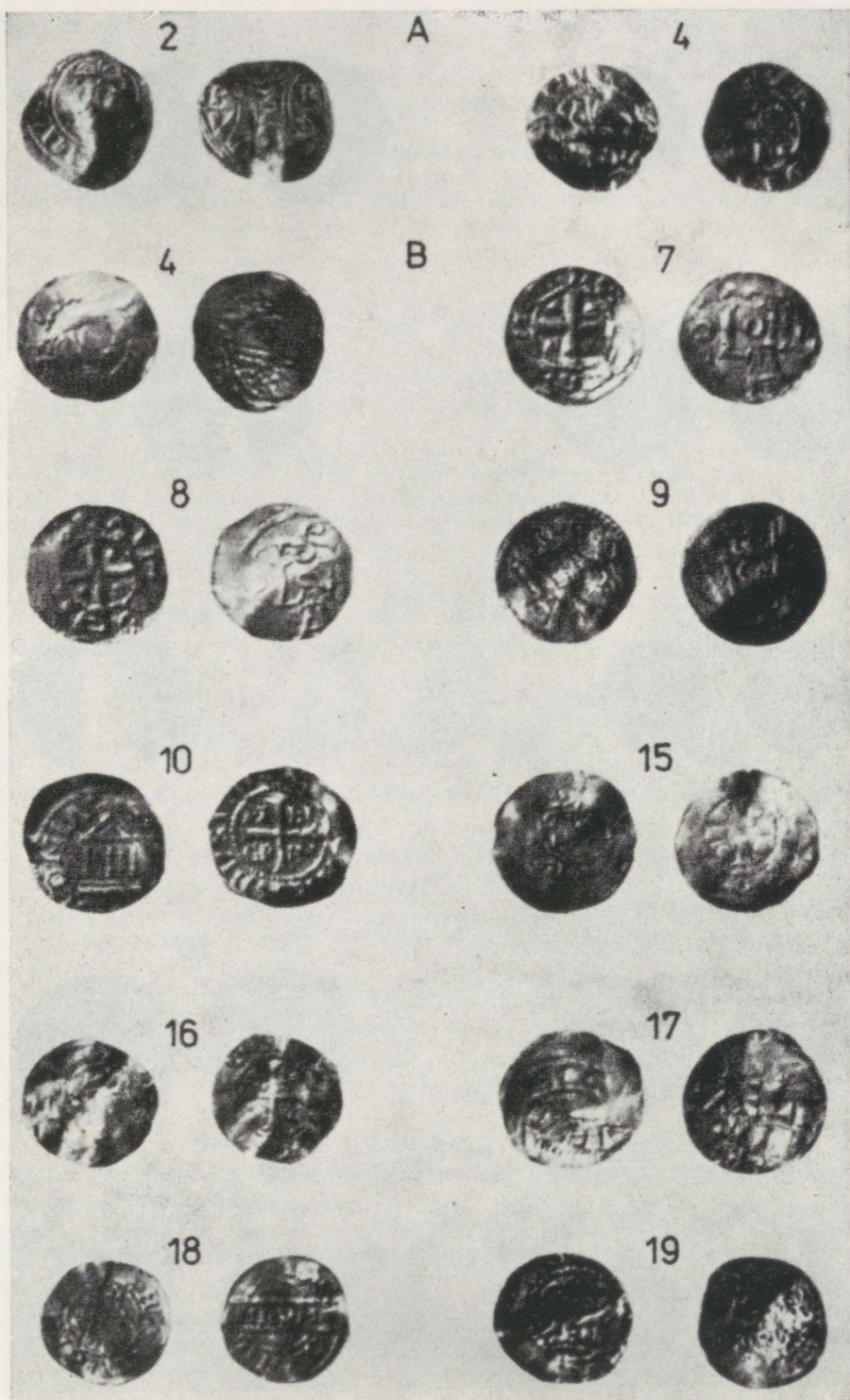
* Münsteris alustati müntide verimist 1070. aastate keskel.

a) *Profile/Cross Fleury*-tüüp; b) *Two Stars*-tüüp; c) *Profile/Cross and Trefoil*-tüüp; d) *Paxs*-tüüp.

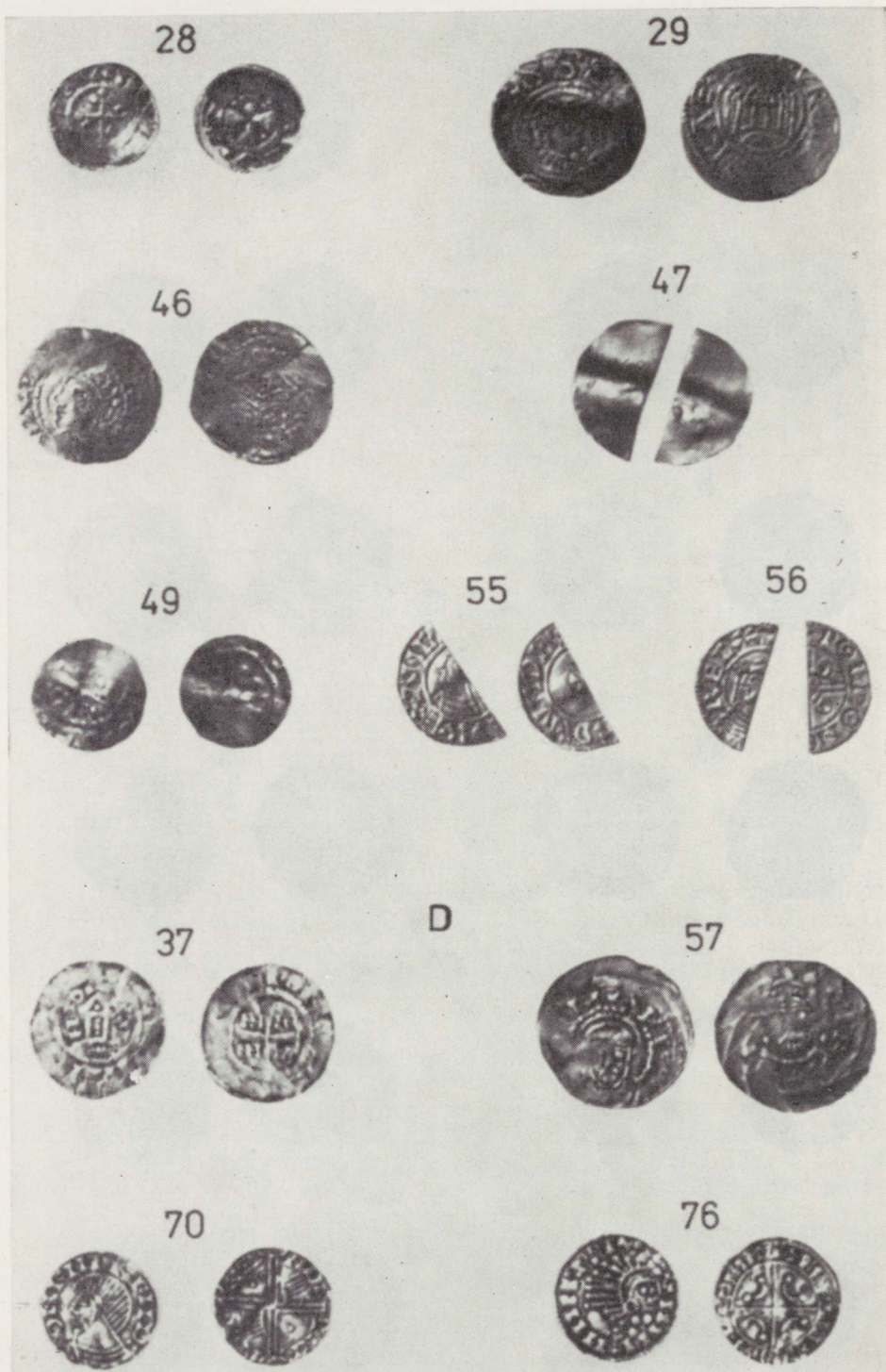
probleemid väljuvad käesoleva artikli raamidest, piirnutagu vaid märkusega, et seniste tähelepanekute kohaselt jõudsid aarete noorimad mündid Eesti alale ning talletati siin peitvarana küllaltki kiiresti — kolme kuni seitsme aasta jooksul pärast verimist. Kuivõrd Sauevälja müntide päritolu ja kronoloogia on üsna sarnane teiste sama aja Eesti aarete müntide omale, võib oletada, et ka käsitletav mündikogum koguti suhteliselt lühikesel ajavahemikul jooksul. Sellele ei räägi vastu ka asjaolu, et Sauevälja mündid hõlmavad peaaegu 80-aastast ajavahemikku. Pikemaajalise kaubandustegevuse jooksul ettetulevate muutuste ja eriolukordade tõttu oleks aarde mündikogumi koosseis erineolisem. Ulatuslikud kronoloogilised piirid on tüüpiline nähtus viikingiaegsetele mündileidudele kõigis Lääne-meremaades, mistõttu seda tuleb käsitleda kui antud ajajärgu aarete eripära.

Ülaltoodu kinnitab nende numismaatikute seisukohta, kes näevad müntiaaretes kohaliku jõukama kihi nii välis- kui ka sisemaise majandustegevuse kajastust.¹⁰

¹⁰ Hatz, G. Der Handel in der späten Wikingerzeit zwischen Nordeuropa (insbesondere Schweden) und dem Deutschen Reich nach numismatischen Quellen. — Rmt.: Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil IV. Der Handel der Karolinger und Wikingerzeit. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge. Nr. 156. Göttingen, 1987, 86—112.

Sauevälja aarde münte.

Sauevälja aarde münte.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Sauevälja aare on Eesti jaoks tüüpilise müntide koosseisuga 11. sajandi kolmanda veerandi peitleid. Ehkki aare ei ole suur, võib selle esemete ja müntide analüüs viia Eesti nimetatud ajajärgu sisearengu ja majanduslike välissidemete paremale mõistmisele.

LÜHENDID

Viidatud kirjanduses kasutatud lühendid

- Albrecht 1959 — **Albrecht, G.** Das Münzwesen im niederlothringischen und friesischen Raum vom 10. bis zum beginnenden 12. Jahrhundert. — Rmt.: NS 6. Hamburg, 1959.
- Berghaus 1953 — **Berghaus, P.** Beiträge zur deutschen Münzkunde des 11. Jahrhunderts. — Rmt.: HBN 6/7. Hamburg, 1952/1953, lk. 61—67.
- Berghaus 1978 — **Berghaus, P.** Die Münzen von Dortmund. Dortmunder Münzgeschichte, 1. Dortmund, 1978.
- Berghaus 1983 — **Berghaus, P.** Duisburger Münzen. — Rmt.: Duisburg im Mittelalter. 1100 Jahre Duisburg 883—1983. Begleitheft zur Ausstellung. Duisburg, 1983, lk. 89—113.
- Cach—**Cach, F.** Nejstarši české mince, 1. Praha, 1970.
- Comm. I—II. — Commentationes de nummis saeculorum IX—XI in Suecia repertis. Partes I—II. Untersuchungen zu den in Schweden gefundenen Münzen des 9. bis 11. Jahrhunderts. Studies Concerning Coins of the 9th—11th Centuries Discovered in Sweden.
- CNI — Corpus Nummorum Italicorum, 6. Roma, 1922.
- Dbg. — **Dannenberg, H.** Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit, 1—4. Berlin, 1876—1905.
- Gaettens 1934 — **Gaettens, R.** Der Fund Ludwiscze. Halle, 1934.
- Gaettens 1956 — **Gaettens, R.** Die Minderer Pfennige des 11. Jahrhunderts. — Blätter für Münzfreunde (und Münzforschung), [Halle; Lübeck], 80, 1956, lk. 437—478.
- Hahn 1976 — **Hahn, W.** Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhundert. Braunschweig, 1976.
- G. Hatz 1967 — **Hatz, G.** Anmerkungen zu einigen deutschen Münzen des 11. Jahrhunderts. — Rmt.: HBN, 21. Hamburg, 1967, lk. 39—63.
- G. Hatz 1968 — **Hatz, G.** Tieler Denare des 11. Jahrhunderts in den schwedischen Funden. — Rmt.: Comm. II. KVHAA Handlingar, Antikvariska Serien 19. Stockholm, 1968, lk. 95—190.
- G. Hatz 1970/72 — **Hatz, G.** Anmerkungen zu einigen deutschen Münzen des 11. Jahrhunderts. — Rmt.: HBN, 24/26. Hamburg, 1970/72, lk. 45—70.
- G. Hatz 1979 — **Hatz, G.** Schweizerische Münzen in den schwedischen Funden der späten Wikingerzeit. — Rmt.: Schweizerische numismatische Rundschau 58. Bern, 1979, lk. 179—222.
- V. Hatz 1961 — **Hatz, V.** Zur Unterscheidung der ottonischen Prägungen in Mainz, Speyer und Worms. — Rmt.: Comm. I. KVHAA Handlingar, Antikvariska Serien 9. Stockholm, 1961, lk. 145—151.
- Hbg. — **Hauberg, P.** Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter 6. Raekke, histor.-filos. Afd. 5, 1. Kjøbenhavn, 1900.
- HBN — Hamburger Beiträge zur Numismatik.
- Hd — **Hildebrand, B. E.** Anglosachsiska mynt i Svenska Kongliga Myntkabinettet funna i Sveriges jord. Stockholm, 1881.
- HZ — **Hatz, V.** Zur Frage der Otto-Adelheid-Pfennige. Versuch einer Systematisierung auf Grund des schwedischen Fundmaterials. — Rmt.: Comm. I. KVHAA Handlingar, Antikvariska Serien 9. Stockholm, 1961, lk. 105—144.

Häv. — **Häwernick, W.** Die Münzen von Kön. Die Münzen und Medaillen von Köln, 1. Köln, 1935.

Ilisch 1977 — **Ilisch, P.** Die Anfänge der Münzprägung in Minden zwischen Dom und Rathaus. — Rmt.: Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte der Stadt Minden. Minden, 1977, lk. 37—59.

Ilisch 1981 — **Ilisch, P.** Eine Gruppe niederlothringischer Pfennige Heinrichs II und Konrads II. — Rmt.: **Fischer, T., Ilisch, P.** (toim.). Lagom. Festschrift für Peter Berg-haus zum 60. Geburtstag am 20. November 1979. Münster, 1981, lk. 149—164.

Ilisch 1990 — **Ilisch, P.** Friesische Prägungen des Grafen Wichmann. — Rmt.: Jaarboek vor munt — en penningkunde 77, 1990. Koninklijk Nederlands genootschap voor munt — en penningkunde. Amsterdam, lk. 5—25.

Jammer 1952 — **Jammer, V.** Die Anfänge der Münzprägung im Herzogtum Sachsen (10. und 11. Jahrhundert). — Rmt.: NS 3/4. Hamburg, 1952.

Kellner 1974 — **Kellner, H.-J.** Die frühmittelalterliche Münzprägung in Würzburg. — Rmt.: Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 24. [München], 1974, lk. 109—170.

Klein 1990 — **Klein, U., Raff, A.** Esslinger Münzen und Medaillen. — Rmt.: Esslinger Bank. Heft 7 der Schriftenreihe. Ausgabe 1990, lk. 1—11.

Kluge 1989 — **Kluge, B.** Die Halberstädter Münzprägung unter den Bischöfen Brantho (1023—1036) und Burkhard I (1036—1059). Eine stempelkritische Untersuchung. — Rmt.: **Fengler, H., Kluge, B., Steguweit, W.** (toim.). Berliner numismatische Forschun-gen, Bd. 3. Berlin, 1989, lk. 13—27.

KVHAA — Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

LL — **Lagerqvist, L. O.** Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt. Stockholm, 1970.

Leimus 1980 — **Leimus, I.** Ein neuer Münzfund aus dem 11. Jahrhundert? — ENSV TA Toim. Ühisk., 1980, 29, 2, lk. 190—193.

Leimus 1993 — **Leimus, I.** Einige Bemerkungen zu den Wormser Denaren vom Typ Dannenberg 845. — Rmt.: **Kluge, B.** (toim.). Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit. Ergebnisse des Dannenberg-Kolloquiums 1990. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Monographien, Bd. 31. Zugleich Berliner numismatische For-schungen. Neue Folge, Bd. 1, lk. 119—124.

Molvõgin 1988 — **Molvõgin, A.** Die Tieler Münzen in den estnischen Schatzfunden des 11. Jahrhunderts. — Rmt.: **Berghaus, P., Bracker, J., Jensen, J. S., Lagerqvist, L. O.** (toim.). Commentationes Numismaticae 1988. Festgabe für Gert und Vera Hatz zum 4. Januar 1988 dargebracht. Hamburg, 1988, lk. 141—149.

Molvõgin, Talvio 1980 — **Molvõgin, A., Talvio, T.** Sigtuna-Münzen in estnischen Funden. — ENSV TA Toim. Ühisk., 1980, 29, 2, lk. 183—189.

Nau 1961 — **Nau, E.** Esslinger Münzen. — Rmt.: Jahrbuch für Numismatik und Geld-geschichte, 11. [München], 1961, lk. 53—73.

NNUM 1993 — **Ilisch, P., Jonsson, K.** En ärkebiskoplig mynttyp präglad i Bremen? — Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad (København), 1993, 7, lk. 120—125.

NS — Numismatische Studien.

SCBI 8 — **Dolley, R. H. M.** The Hiberno-Norse Coins in the British Museum. — Rmt.: Sylloge of Coins of the British Isles 8. London, 1966.

SCBI 28 — **Smart, V.** Cumulative Index of Volumes 1—20. — Rmt.: Sylloge of Coins of the British Isles 28. London, 1981.

Weiller 1988 — **Weiller, R.** Die Münzen von Trier. Erster Teil. Erster Abschnitt. Beschrei-bung der Münzen: 6. Jahrhundert — 1307. — Rmt.: Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde XXX. Düsseldorf, 1988.

Wieland 1965 — **Wieland, Fr.** Die Münzanfänge des Zähringerhauses. — Rmt.: **Berg-haus, P., Hatz, G.** (toim.). Dona numismatica. Walter Häwernick zum 23. Januar 1965 dargebracht. Hamburg, 1965, lk. 133—153.

do. — *dito*, seesama
 frg. — fragment
 hg. — hertsog
 j. — järgmine
 jj. — järgmised
 k. — keiser
 kg. — kuningas

kr. — krahv
 p. — piiskop
 pp. — peapiiskop
 var. — variant; väiksem erinevus põhitüübist.
 vrd. — võrdle; suurem erinevus põhitüübist.

MÜNZEN DES SCHATZFUNDES AUS SAUEVÄLJA

Arkadi MOLVÖGIN

In vier Teilen (s. Verzeichnis A—D) wurde uns ein Schatzfund vorgelegt, der schon in den 30er Jahren dieses Jahrhunderts in Sauevälja, Bezirk Ida-Virumaa, gefunden und gleich darauf zerstreut wurde. Münzen der Teile A und B erwarb das Museum Rakvere, C und D blieben im Privatbesitz. Zusammen konnten wir 174 Gepräge aufzählen. Die Schlußmünze des Fundes, nach den erhaltenen Denaren zu urteilen, ist ein Pfennig des Grafen Egbert II 1068—1090 aus Dokkum (s. Verzeichnis D, Nr. 28). Der Schatz aus Sauevälja ist ein typischer estnischer Münzfund des dritten Viertels des 11. Jahrhunderts.

МОНЕТЫ КЛАДА ИЗ САУЭВЯЛЯ

Аркадий МОЛВЫГИН

Определены представленные четырьмя разрозненными партиями 174 монеты (описание см. в тексте) из клада, найденного в Сауэвяля (западная Вирумаа) еще в 30-е годы этого столетия и разошедшегося по рукам. Две части клада (А и В, см. текст) приобрел Раквереский музей, две остальные (С и D) находятся в частных коллекциях. Младшей монетой клада является денарий графа Эгберта II 1068—1090, отчеканенный в Доккуме. Клад из Сауэвяля — типичная для Эстонии третьей четверти 11 в. находка подобного рода.